

ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ИНКЛЮЗИВТІК БІЛІМ БЕРУ
ПСИХОЛОГИЯ И ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
PSYCHOLOGY AND INCLUSIVE EDUCATION

ӨОЖ 316. 6 +392.3 = 512.122

Арапбаева Д.К.*

психол.ғ.к, доцент Әлишер Науаи атындағы өзбек тілі және әдебиетінің
ТашМУ, Ташкент, Өзбекстан

КЕЛІНДЕРДІҢ ЖАНУЯҒА БЕЙІМДЕЛУІНІҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАРЫ

Автор корреспондент: damegul.83@mail.ru

Түйін. Мақала әлеуметтік психологиядағы отбасы проблемаларын зерттеуге арналған. Зерттеу жұмыстары Науаи облысының Кенимех ауданында жасайтын қазақ отбасыларында жүргізілді. Зерттеудің негізгі нысанын 50 жаңа отау құрған қазақ келіні құрады. Навбахар ауданында тұратын 50 жаңа отбасы құрған өзбек келіні бақылау тобы ретінде алынды. Зерттеуге барлығы – 200 (100 келін, 100 күйеу) респондент қатысты.

Зерттеуде төмендегі психодиагностикалық әдістемелер пайдаланылды: Э.Ғазиевтің “Ерлі-зайыпты қатынастарын бағалау шкаласы” әдістемесі, “Некеге рухани дайындық” тесті.

Сыналушылардың барлығында некеге рухани дайындық және әлеуметтік-психологиялық бейімделу нәтижелерін корреляциялық талдау олардың арасында ұнамды байланыс барын көрсетті ($r=0,202$; $p<0,05$). Қазақ және өзбек отбасыларында жастарды некеге дайындауқашанда үлкендердің қадағалауында болған. Ата-бабаларымыз болашақта бір үйдің берекесі, ұлтының анасы екендігін жастайынан қыздарының құлағына құйып отырған. Сондай-ақ, зерттеу жұмыстарының нәтижесіне орай, келіндердің жаңа отбасына бейімделуінде ерлі-зайыпты арасындағы қатынастар сипаты, келіндердің үй-тұрмыстық жұмыстары, психологиялық рөлдер, жаңа міндеттемелер, құқықтар, еңбек бөлінісі, отбасының басқа мүшелерінің рөлді күтілімдері негізінде өз мінез-құлқын өзгерте алуы да ерекше маңызға ие екендігі талданған.

Кілттік сөздер: отбасы, әлеуметтік психология, қазақ отбасы, өзбек отбасы, келін ерлі-зайыптылар.

Кіріспе. Отбасы құру – үлкен оқиға. Ол тек ұлттық қана емес, сонымен қатар жалпыадамзаттық құндылық. Ұлы ғұламаларымыздың отбасы құруға, үйленуге шақырғанында, ата-бабаларымыздың келін-күйеудің үрім-бұтағын сұрастырғанында әрі дене жағынан, әрі рухани жағынан кемел келін немесе күйеу таңдау мәселесіне ерекше мән беріп келгенін көруге болады. Әсіресе, қыздардың бұл ретте көбірек әрі күрделірек «емтихан» тапсыруының астарында мағыналы хикмет бар. Жаңа отбасылық жұптың пайда болуы оның мүшелерінен өздерінде некеге дейін болмаған интегративтік сапалардың қалыптасуын талап етеді. Бір кездің өзінде отбасы құру – келін-күйеулердің саналы түрде кейбір нәрселерден өзін шектеуге ризалығы. Жас отбасы жүйе ретінде кейбір жағдайларда оның элементтерін қолдап-қуаттайтын өзін-өзі басқару механизмдерін де қалыптастырады. Ондай механизмдер отбасылық өмірдің түрлі салаларындағы типтік мінез-құлық нормалары болып табылады.

Психологиялық бейімделу социумдағы нормалар мен құндылықтарды игеру арқылы жүзеге асатыны белгілі. Ол өзара ықпалдасуда, атап айтқанда, айналадағы адамдармен қарым-қатынас жасау және белсенді қызметте көрініс табады. Отбасына бейімделу де жоғарыдағы компоненттерді қамтиды да, отбасылық өмірмен танысу, оған бірте-бірте кірісу үдерісі ретінде басталады. Бұл кезең аса қиын болып табылады. Өйткені, қарым-қатынас пен қызметті қайта құруды ғана емес, сонымен қатар жас ерлі-зайыптылардың өз қажеттілік-мотивациялық салаларын қайта қарауын, өзін-өзі танудың жаңа дәрежесін, әлеуметтік ортамен жаңа байланыстарды қалыптастыруын талап етеді. Жас отаудабірқатар материалдық, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық қиындықтар және проблемаларды шешуге тура келеді. Отбасы-неке бейімделу үдерісінің қаншалықты

нәтижелілігіне қарай жас отбасының тұрақты немесе тұрақсыздығы туралы қорытынды шығаруға болады. Ал бейімделудің нәтижелілігі бірнеше факторларға – әлеуметтік орта жағдайлары мен талаптарына, адамның әңгімешілдікке, айналадағылармен ынтымақтастық пен кооперацияға ұмтылуына және біреудің қайғы-қуанышына серік бола алу қабілеттеріне, өзінің ішкі сезімдері мен эмоцияларын бақылай білу, сондай-ақ күнделікті стрестерді жеңе алу іскерліктеріне байланысты болып келеді.

Отбасы проблемасы бойынша көптеген зерттеулер жүргізілгендігіне қарамастан, жаңакеліндердің отбасына бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық және этнопсихологиялық ерекшеліктері салыстырмалы түрде аз зерттелгендіктен, оны эмпирикалық тұрғыдан қарастырудың маңызы зор. Өйткені жаңа отбасына түскен келін ол жанұяға бейімделу барысында бірқатар проблемаларға душар болатыны табиғи жайт. Сондықтан, келіндердің жаңа отбасына бейімделуін әлеуметтік-психологиялық және этнопсихологиялық тұрғыдан зерттеу бүгінгі күннің өзекті проблемаларының бірі болып, бұл жөнінде жан-жақты ғылыми ізденістер жүргізуді талап етіледі. Өзбекстанда өмір сүретін қазақ отбасыларында келіндердің жаңа ортаға бейімделуін этнопсихологиялық тұрғыдан зерттеу, талдау, бейімделу үдерісіне әсер ететін көптеген әлеуметтік-психологиялық, индивидуалды-психологиялық және этнопсихологиялық факторларды анықтаудың отбасының беріктігін қамтамасыз етудегі маңызы орасан зор.

Теориялық талдау. Өзбекстанда ХХ ғасырдың 80-90 жылдарында өзбек отбасының өзіне тән этнопсихологиялық ерекшеліктерін анықтау мақсатында ғылыми-әлеуметтік зерттеулер жүргізуге аса мән берілді. Бүгінге дейін өзбекстандық психолог ғалымдар өзбек отбасының этнопсихологиялық ерекшеліктері бойынша елеулі ғылыми зерттеулер жүргізді. М.Г.Давлетшин, Э.Ф.Ғазиев, Ғ.Б.Шаумаров, В.М.Каримова, М.М.Маматов, Н.Салаева, Р.С.Самаров, М.А.Утепбергенов, Ш.Ш.Жураева, Р.Х.Душанов, Н.Х.Лутфуллаева, Т.Б.Нарымбетов тағы басқалардың зерттеулері осылардың қатарында тілге алынады. Аталған еңбектерде, негізінен, отбасы-неке қатынастары, жастарды отбасылық өмірге дайындау, өзбек отбасының өзіндік этнопсихологиялық ерекшеліктері, отбасылық даулар және олардың туындау себептері, ажырасымдар және олардың салдары проблемасы бойынша жүргізілген зерттеулер психология ғылымының дамуында біршама маңызды орын иелейді.

Атап айтқанда, Х.Узақов, Э.Ф.Ғазиев, А.Тажиевтер жастарды отбасылық өмірге дене жағынан, рухани-психикалық және әлеуметтік-психологиялық жағынан дайындау бойынша алда тұрған көптеген міндеттердің бар екендігін атап көрсетеді. Сондай-ақ жастарды отбасын құруға дайындау барысында ажырасым сияқты қайғылы оқиға отбасылық өмірді орға жығатынын олардың санасына сіңдіру, отбасы мүшелері арасындағы адамаралық даулардың өкінішті салдарын нақты мысалдардың көмегімен түсіндіру секілді жұмыстардың бұл саладағы жасанды, тар мағынадағы пікірлерді жоюдағы маңызы зор екендігін айтады [3].

Ғ.Б.Шаумаровтың “Отбасы психологиясы” оқулығында отбасы психологиясының жалпы негіздері, отбасы классификациясы, неке құру факторларының ерекшеліктері және олардың жанұя беріктігіне ықпалы, отбасындағы адамаралық қатынастар және қарым-қатынас психологиясы, отбасылық даулар, ажырасым, оның себептері мен салдары жөнінде толыққанды сөз өрбітіледі [5].

Автор пікірінше, кейбір келіндердің жаңа жанұяға бейімделуі қиын болып, осының арқасында ене мен келіннің арасында келіспеушіліктер туындайды. Әрбір шаңырақта өзіне тән орта, оның ереже-қағидалары, дәстүрлері, айналадағы оқиға-құбылыстарға беретін өзіндік бағасы, тіпті, сол жанұя мүшелері түсінетін, шартты түрде қабылданған сөздері мен сөз оралымдары болады. Жаңа түскен келін өзімен бірге туып-өскен ортасына тән әдет-ғұрып элементтерін алып келеді. Осыған байланысты кейде келін мен ененің отбасындағы орта бір-біріне сәйкес келмей қалады [5].

Өзбекстанда отбасы психологиясы бойынша өзіне тән мектеп қалыптастырған ғалым В.М.Каримова зерттеулерінде алғаш рет Өзбекстан жағдайында өзбек отбасы туралы

элеуметтік түсініктердің теориялық концепциясын жасады. Теориялық модель негізінде түрлі жас және жыныстық топтардағы адамдардың элеуметтік түсініктерінің өзіне тән ерекшелігі, олардың тұрмысы мен өмір салтына, білім дәрежесіне, таңдаған мамандығы және өмірлік тәжірибесіне байланысты екендігін эмпирикалық тұрғыдан дәлелдеген. Автор өзбек әйелдері мен ерлерінің отбасындағы орнының ерлі-зайыптылардың өзара қатынастарына, балалар тәрбиесі және отбасындағы рөлдер бөлінісіне ықпалын, жастарда отбасы туралы дұрыс, адекват элеуметтік түсініктердің қалыптасу жағдайлары мен оның элеуметтік-психологиялық факторларын айқындайды [9].

Ал, Х.К.Каримовтың “Өзбек отбасыларында ерлі-зайыптылар дауларының элеуметтік-психологиялық ерекшеліктері” атты зерттеуінде өзбек отбасыларындағы ерлі-зайыптылар арасында кездесетін араздардың элеуметтік-психологиялық ерекшеліктері, оның нендей ұнамсыз салдарға әкеп соқтыруы секілді өзекті мәселелер талқыланған. Автор келіндердің үй-тұрмыстық міндеттерін атқаруға дайын емес екендігі, кейбір ежелдердің келіндерінің бұл барысындағы білім, дағды және іскерліктерін өзінікімен салыстыруы, кейде жас келініне қажетті нәрселерді үйретудің орнына оларды қатты сынауы, келінін ұнатпауының себебі басқа болса да, әрқашан үй-тұрмыстық жұмыстарын сылтауратуы ене мен келін қатынастары ғана емес, сонымен қатар, ерлі-зайыпты қатынастарының да шытынауына әкеп соқтыруын ерекше атап көрсетеді [8].

М.М.Маматов түрлі ұлт өкілдері отбасыларының этнопсихологиялық ерекшеліктеріне тоқталып, өзбек және қазақ отбасыларының өзіне тән жанұялық әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері арасындағы айырмашылықтарды нақты мысалдарға негізделе отырып баяндайды [2]. Мысалы, қазақ халқындағы “қыз алып қашу” дәстүрінің пайда болуы туралы автор былай жазады: “Қыз алып қашу” дәстүрі топтық некенің жойылуы және экзогамиялық некеге өту кезеңінде пайда болған деп есептеледі. Топтық некедегі барлық әйелдер сол топтағы барлық ерлерге тиесілі болған. Басқа топтан бөтен еркектің араласуына қатаң түрде тыйым салынған әрі жазаланған.

Экзогамиялық некеге өтумен рудағы әйелдерге басқа топтағы еркектер иелік ете бастайды. Бұл жайт әйелдің тобындағы еркектерді оған иелік ету құқығынан айыра бастайды. Әрине, мұндай психологиялық күй – стереотиптің бұзылуы оңайға соқпайды. Егер бұл стереотип бірнеше ғасырлар бойы қалыптасқан және орныққан болса, оның жойылуы үшін де сонша уақыт қажет. Сондықтан да әйелдің рудың еркектері құда жақпен келісіп, қызды алып қашуға мүмкіндік берген. Біраз уақыт өтіп, “сезіп қалған соң” өз құқықтарын қорғау үшін “қарсыластарын” қуған. Кейіннен бұл жағдай әдет-ғұрып көрінісіне енген” [2].

М.А.Утепбергеновтің “Қарақалпақ отбасының элеуметтік және этнопсихологиялық ерекшеліктері” атты зерттеуінде қарақалпақ отбасының элеуметтік және этнопсихологиялық ерекшеліктері жете зерттелген [12]. Сондай-ақ қарақалпақ отбасының неке факторларының өзіндік ерекшеліктері талданып, танысу мәдениетінің төмен дәрежеде екендігі, әдет-ғұрып мағынасында “қыздың разылығынсыз алып қашу”, жастардың некеге дейінгі мінез-құлқының шектелмегендігі, өмірлік жар таңдауда ата-ана ықпалының аз екендігі сияқты мәселелер зерттелген [12].

Р.Х.Душанов зерттеулерінде қырғыз отбасыларының элеуметтік-этнопсихологиялық ерекшеліктері, неке факторлары, некеге қанағаттану, ерлі-зайыптының арасындағы қатынастардың өзіндік тұстары толыққанды зерделенеді [7].

Т.Б.Нарымбетовтің “Өзбекстанда тұратын қазақ отбасыларының элеуметтік-психологиялық ерекшеліктері” атты диссертациялық зерттеуінде Өзбекстан аумағында өмір сүретін қазақ отбасыларының элеуметтік және этнопсихологиялық ерекшеліктері зерттелген. Атап айтқанда, мәдениетаралық ерекшеліктер мен этникалық стереотиптердің отбасылық қатынастарға әсері, неке факторлары, танысу орны, формасы, жасы мен тұрмыс құру мотивтері, қарым-қатынас, рөлдер бөлінісі, некеге қанағаттану, даулар және ажырасымдардың себептері мен салдары жіктеледі [10].

Р.С.Самаровтың “Тәжік отбасындағы ерлі-зайыптылар арасында туындайтын дау-

жанжалдың элеуметтік-психологиялық ерекшеліктері” атты диссертациясында тәжік отбасыларындағы араздасулардың элеуметтік және этнопсихологиялық ерекшеліктері, себептері және формалары ғылыми тұрғыдан талданады. Зерттеуші тәжік отбасына тән этнопсихологиялық ерекшеліктердің бірі ретінде қайынатамен араздыққа бармау екендігін атап көрсетеді. Тәжік отбасыларында келін мен қайыната немесе күйеу мен қайыната арасында дерлік араздасушылық байқалмайды. Араздық, негізінен, ерлі-зайыптының арасында, сондай-ақ біршама ене мен келін арақатынасында байқалады. Тәжік отбасында қайыната дерлік араздықтың қатысушысы болмайды. Алайда оның туындауындағы қайынатаның орнын жоққа шығаруға болмайды. Демек, қайыната жастар арасында даудың пайда болуында нұсқау, кеңес беруші не болмаса оны шешуде отбасылық қатынастарға кірбің ұялатпай некені сақтап қалу бойынша жөн-жосық көрсетуші тұлға рөлін атқарады [11].

Жоғарыда келтірілген ғылыми әдебиеттерді талдай отырып, отбасы-неке мәселелері, адамаралық қатынастар мен тәлім-тәрбие, отбасында бөлінген рөлдер, отбасы мүшелерінің статусы, сондай-ақ дау мотивтерін зерттеу елдегі және шетелдегі ғалымдардың тұрақты назарында тұрған проблемалардың бірі болып табылады. Отбасы тақырыбына арналған зерттеулер тек өзбек отбасыларының ғана емес, Өзбекстанда өмір сүретін өзге ұлт өкілдерінің отбасыларының да элеуметтік-этнопсихологиялық ерекшеліктерін үйренуге деген қызығушылықтың артып келе жатқандығын көрсетеді. Расында, ғалымдар қашанда отбасының қоғамдағы орнына ерекше мән берген. Өйткені қоғамның ең маңызды байлығы – отбасы. Отбасы салауатты әрі берік болса, қоғамда бейбітшілік пен береке орнығады.

Нәтижелер мен талқылау. Зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне сүйене отырып, эмпирикалық зерттеуіміз Өзбекстан Республикасы, Науаи облысының Кенимех ауданында жасайтын қазақ отбасыларында жүргізілді. Зерттеудің негізгі нысанын 50 жаңа отау құрған қазақ келіні құрады. Навбахар ауданында тұратын 50 жаңа отбасы құрған өзбек келіні бақылау тобы ретінде алынды. Келіндердің жаңа отбасына бейімделуіндегі рөлін ескере отырып, 100 күйеулер де (50 қазақ және 50 өзбек жігіті) зерттеуге жұмылдырылды. Зерттеуімізде некеге рухани дайындық тестін [5] пайдаландық. Бұл тест 16 сауалдан құралып, жастардың некегерухани дайындық дәрежесін 5 балдық критериймен бағалау мүмкіндігін береді. Зерттеуіміздің келесі басқышында Э.Ғ.Ғазиевтің “Ерлі-зайыпты қатынастарын бағалау шкаласы” әдістемесін пайдаландық [6].

Әдістеме 9 сауалдан құралып, ерлі-зайыпты қатынастары мен некеге қанағаттану дәрежесін анықтауға бағытталған. Зерттеу нәтижелерінің сенімділігі «SPSS-15.0» математикалық статистика әдістері кешені бойынша орташа мән және оның вариациясы, стандарт көлбеу, Стьюдент өлшемі, Пирсон бойынша корреляция коэффициентін есептеу арқылы негізделді. Отбасылық өмірге бейімделу үдерісіне келін-күйеулердің некеге рухани дайындығының көрсететін әсерін зерттеу төмендегі нәтижелерді берді:

1-кесте - Сыналушыларда некеге рухани дайындық көрсеткіштері арасындағы корреляциялық байланыс коэффициенттері (n=200).

	Отбасылар	x	σ	t
Келіндер	қазақ	55,00	10,17	-0,503
	өзбек	56,00	7,83	
Күйеулер	қазақ	62,14	8,34	1,866
	өзбек	58,64	9,79	

Ескерту: **p<0,01; *p<0,05

Келін-күйеулердің некеге рухани дайындығын зерттеу нәтижелеріне орай, қазақ отбасындағы келіндерде некеге рухани дайындықтың орташа арифметикалық мән

көрсеткіштері 55,00-ді, ал өзбек отбасындағы келіндерде 56,00-ді құрады. Сондай-ақ, қазақ отбасында күйеулердің некеге рухани дайындығының орташа арифметикалық мән көрсеткіштері 62,14-ті құраған болса, өзбек отбасындағы күйеулерде 58,64-ке тең екендігі айқындалды. Демек, қазақ, сондай-ақ өзбек отбасыларындағы келін және күйеулердің некеге рухани дайындығы жоғары дәрежені көрсетіп, олардың арасында дерлік айырмашылық байқалмады. Бұл қазақ және өзбек отбасыларында келін-күйеулер отбасының қасиеттілігін сезінетінін айғақтайды. Олар отбасында өздерінің еншісіндегі жұмыстарға жауаптылықпен жанасу, отбасындағы проблемаларды жоюға, әрқашан ата-анасын түсінуге әрекет жасау, отбасын берік сақтау қажет екендігін дұрыс пайымдайды.

Шығыс халықтарында, соның ішінде, қазақ және өзбек халықтарында өте ежелден некені қасиетті деп санаған, бұл отбасы тұрақтылығының негізгі факторларының бірі болып келген. Неке отбасы құрып жатқан екі жастың бір-біріне, қоғамға, перзенттеріне деген рухани, құқықтық борышы мен жауапкершілігін белгілеу болып табылады.

Сыналушылардың барлығында некеге рухани дайындық және әлеуметтік-психологиялық бейімделу нәтижелерін корреляциялық талдау олардың арасында ұнамды байланыс барын көрсетті ($r=0,202$; $p<0,05$). Қазақ және өзбек отбасыларында жастарды некеге дайындау қашанда үлкендердің қадағалауында болған. Ата-бабаларымыз болашақта бір үйдің берекесі, ұлтының анасы екендігін жастайынан қыздарының құлағына құйып отырған. Бұл жайт болашақ отбасының берік болуына игі әсерін тигізеді. Қазақ және өзбек отбасыларына тән әлеуметтік-психологиялық және этнопсихологиялық қасиеттерде отбасы ережелері де бар, бұл этнопсихологиялық қасиеттер отбасын сақтауда, отбасылық проблемаларды шешуде, отбасында жастарды некеге рухани дайындауда маңызды орын иелейді.

Қазақ отбасыларында қаршадайынан қыз баланы некеге дайындауда келіннің міндеттері, оған жүктелетін жауапкершіліктерді түсіндіреді. Олар төмендегілерден тұрады:

- жас келінге мін тағатындар көп болатынын мойындай отырып, ерінің ата-анасы берген кеңестерге құлақ асу, үлкен келіндерден үлгі алу;
- ата-аналар және үлкен келіндерге құрмет үнемі көрсету;
- өз анасына сын әкелмеу, ешқашан ерінің отбасын біреуге жамандамау;
- отбасындағы үлкендердің өмір салтына бейімделу;
- ерінің апа-сіңлілерімен достасу, сырлас болу;
- сәлемдесу дәстүрлерін сақтау, күйеуінің ағайын-туыстарына үнемі сәлем салу;
- жолдасымен отбасына адал болу;
- күйеуінің ағайын-туысқандарының, сол шаңыраққа сыйлы, жақын адамдардың атын атамау және дастарқан басында олардан жоғарыда отырмау;
- балалардың тәрбиесіне ерекше мән беру, үлкендердің кеңесіне құлақ асу.

Некенің сәтті қайнар көздерінің бірі – тұлғаның отбасылық өмірге дайындығы, әлеуметтік-психологиялық және физиологиялық тұрғыдан жаңа ортаға, жаңа рөлдер мен міндеттемелерге бейімделе алу дағдысының қалыптасқандығы. Отбасылық қатынастар мәдениетін қалыптастыру ерлі-зайыптының өздеріне байланысты. Олардың тіпті бірі бұған дайын болмаса, отбасы тұрақтылығы кепілді болмайды.

Дәл сондай ұлттық құндылықтар өзбек халқында да бар. Жігіт-қыздарды бала күнінен отбасына дайындау, үлкендермен дұрыс сөйлесу дағдыларын қалыптастыру, үй-тұрмыстық жұмыстарына тарту, отбасылық құндылықтарды құрметтеуді олардың санасына сіңдіру әрбір өзбек отбасында перзент тәрбиелеу барысында қатар жүргізіледі.

Жас келіндердің жаңа ортаға бейімделуінде отбасындағы ерлі-зайыпты қатынасының, сондай-ақ олардың некеге рухани дайындығының орны шексіз. Отбасындағы жас келін-күйеулердің өзара татулығы, түсінуі және мейірі мен махаббаты, бір-біріне шынайы қатынаста болуы келіннің жаңа ортаға бейімделуіне игі әсерін тигізеді.

Біз зерттеу барысында ерлі-зайыпты қатынасын бағалауда төмендегі нәтижелерге

қол жеткіздік.

2-кесте- Сыналушылардың ерлі-зайыпты қатынасын бағалау көрсеткіштері арасындағы корреляциялық байланыс коэффициенттері (n=200).

	Отбасылар	x	σ	t
Келіндер	қазақ	22,28	2,25	3.26**
	өзбек	20,66	2,73	
Күйеулер	қазақ	20,86	2,71	2.01
	өзбек	19,80	2,92	

Ескерту: ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

Алынған нәтижелерге орай, қазақ отбасындағы келіндердің өмірлік жолдасына қатынасының орташа арифметикалық мәні 22,28-ді, өзбек отбасындағы келіндерде 20,66-ны құрады ($p < 0,01$). Қазақ отбасындағы күйеулердің жұбына қатынасының орташа арифметикалық мәні 20,86-ны, ал өзбек отбасындағы күйеулерде 19,80-ді көрсетті.

Осы көрсеткіштерге сүйене, қазақ, сондай-ақ өзбек отбасындағы ерлі-зайыпты қатынастарының ұнамды сипатта екендігі жайлы қорытындыға келуге болады. Зерттеу нәтижелерінен осы екі ұлт отбасыларындағы келін-күйеулердің некеге қанағаттану дәрежелері орташа көрсеткіштерге сай келеді. Жас келін және күйеулер өмірлік жолдасының көбірек неге қызығатынын білуге ұмтылысы, бос уақытын бірге мазмұнды өткізуге әрекет етуі байқалады.

Ерлі-зайыпты қатынасы қазақ, сондай-ақ өзбек отбасыларында ұнамды нәтижені көрсетумен қатар келіндердің көрсеткіштері арасында айырмашылықтардың бар екендігі аңғарылады, яғни қазақ келіндерінде жарына деген қатынастар дәрежесі жоғары, жаңа отбасына келгенде олар басқа отбасы мүшелерінен гөрі өз жұбына арқа сүйеуге әрекет жасайды. Қазақ отбасындағы келіндердің еріне қатынасының жоғары болуында этникалық керекшеліктердің рөлі басым. Өйткені, қазақтарда көбінесе келінді перзенттің (күйеудің) өзі таңдайды, келін-күйеулер бір-бірін жеткілікті дәрежеде үйреніп, өзара бейімделуі үшін мүмкіндігі де жеткілікті болады. Біздің зерттеуімізге қатысқан өзбек келіндерінің басым бөлігі кісі салу арқылы болашақ жарын танығанын, тойға дейін келін-күйеу 5-6, ары кетсе 8-10 рет кездескенін айтты. Бұл кездесулер де негізінен тойға дайындалумен ғана байланысты болған. Жоғарыдағы айырмашылықтарды осы жайтпен түсіндіруге болады.

Психологиялық әдебиеттерде бейімделгіштік өлшемі ретінде некенің жалғасымдылығынан (объективті көрсеткіш), сондай-ақ ерлі-зайыпты қатынастарына қанағаттану дәрежесінен (субъективті көрсеткіш) тұратын интеграл көрсеткіштің қолданылуы көп айтылады [4]. Отбасы-неке қатынастарына қанағаттану отбасында жүріп жатқан барша үдерістердің, соның ішінде, бейімделу үдерісінің нәтижелерін көрсетеді. Ерлі-зайыпты қатынастарын жоғары бағалау отбасындағы бейімделу кезеңіндегі міндеттердің орындалғанын көрсетеді [4].

Көптеген авторлар отбасы-неке бейімделуін күрделі, көп басқышты үдеріс екендігін айта келе, бұл үдеріс екі компоненттің бірлігінен құралатынын тілге тиек етеді: өз өмірлік жолдасына бейімделу және үй-тұрмыстық жұмыстары мен психологиялық рөлдерді, жаңа міндеттемелер мен құқықтарды, сондай-ақ еңбек бөлінісін қамтитын отбасылық өмірге бейімделу. Біздің ойымызша, отбасылық өмірдің алғашқы жылында келіндердің отбасына бейімделуіндегі күрделіліктер екінші компонент, яғни үй-тұрмыстық жұмыстары мен психологиялық рөлдерді, жаңа міндеттемелер мен құқықтарды, сондай-ақ еңбек бөлінісін қамтитын компоненттермен байланысты. Қазақ келіндерінің өмірлік жолдасына деген қатынас көрсеткіштерінің өзбек келіндеріне қарағанда жоғары

болатынына қарамастан, бейімделу дәрежесі көрсеткіштерінің төмен болатынын екінші компонентке байланыстыра түсіндіруге болады. Сонымен қатарерлі-зайыптылардың бір-біріне сай болуы да отбасылық бейімделу проблемасының онды шешім табуында маңызды рөл ойнайтынын ұмытпау қажет.

Отбасылық өмір барысында ерлі-зайыптылардың көпшілігі дау-дамайдың алдын алу, толыққанды сәйкестікке қол жеткізу мақсатында өздерін жарының сапалары мен қасиеттеріне қарай өзгертуге ұмтылады. А.Крониктің пікірінше, басқа адам неғұрлым маңызды болса, оған деген қатынас та соғұрлым өміршең болады, яғни жақсы отбасының ең күшті әрітұрақты негізі – ерлі-зайыптылардың рухани бірлігі, олардың бір-біріне деген сезімдері және ішкі жылуы [1]. Ерлі-зайыптылар арасындағы өзара құрмет, мейір мен махаббат, сенім мен адалдық, ізеттілік, пікірлестік және қатынастардың шынайылығы отбасы беріктігін қамтамасыз етудің ең маңызды негіздері қызметін атқарады. Әрбір ұлттың тарихи қалыптасқан отбасылық өмірі, өмір салты болады. Отбасылық өмірде ер мен әйелдің міндеті мен борыштарына қатысты құндылықтар бар. Ерінің немесе әйелінің осы құндылықтарды жеткілікті дәрежеде игеруі олардың арасындағы өзарақұрмет, адалдық және сенімнің берік болуын қамтамасыз етеді.

Қорытынды. Біріншіден, қазақ және өзбек отбасыларында ерлі-зайыптының өзара қатынастары ұнамды бағаланған. Зерттеуде қазақ және өзбек отбасыларындағы келіндерден алынған нәтижелерде айырмашылықтар байқалды. Қазақ отбасындағы келіндердің өзбек отбасындағы келіндерге қарағанда өмірлік жолдасына деген қатынасы жоғары болатыны анықталды. Бұл көрсеткіштерді тікелей қазақ және өзбек отбасыларының өзіндік этникалық ерекшеліктерімен түсіндіреміз.

Екіншіден, екі ұлт келіндерінде отбасылық қатынастарда абай болушылық, өзінің қарым-қатынас тәсілдері мен мінез-құлқын бақылауға ұмтылу, әлеуметтік-рөлді күтілімдерге жауап ретінде отбасындағы тәртіп-қағидаларды игеру және оларға бейімделу, үй-тұрмыстық жұмыстарды ынтамен орындау сияқтыларға әрекет жасайтыны расталды.

Үшіншіден, келіндердің жанұяға бейімделуіне некеге рухани дайындық, ерлі-зайыпты қатынастарының сипаты, отбасылық тұтастық пен татулық, отбасы мүшелерінің келінге деген қарым-қатынасы секілді алғышарттар ықпал жасайтынын ескеру қажет.

Төртіншіден, келіндердің жаңа отбасына бейімделуінде ерлі-зайыпты арасындағы қатынастар сипаты, некеге рухани дайындық дәрежесімен қатар, келіндердің үй-тұрмыстық жұмыстары, психологиялық рөлдер, жаңа міндеттемелер, құқықтар, еңбек бөлінісі, отбасының басқа мүшелерінің рөлді күтілімдері негізінде өз мінез-құлқын өзгерте алуы да ерекше маңызға ие.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кроник А.А., Кроник Е.В. главных ролях: вы, мы, он, ты, я: психология значимых отношений. Москва, 1989. 226 с.
2. Маматов М.М. Этнопсихология. Ташкент: 1999. 60 б.
3. Узақов Х., Ғозиев Э., А.Тожиев А. Отбасы этикаси және психологиясы. Ташкент: “Ўқитувчи”, 1992. 128 б.
4. Шнейдер Л.Б. Основы семейной психологии. Москва, 2003. 341 с.
5. Шоумаров Ғ.Б. Отбасы психологиясы. Ташкент: “Шарқ”, 2008. 296 б.
6. Ғозиев Э.Ғ., Азизова Ш.В. Ұйымдастырушылық психологиясы. I кітап. Ташкент: “Университет”, 1999. 92 б.
7. Душанов Р.Х. Қырғыз отбасының әлеуметтік және этнопсихологиялық ерекшеліктері. Дис. ... психол. ғылым. канд. Ташкент: 2006. 173 б.
8. Каримов Х.К. Өзбек отбасындағы ерлі-зайыптылар арасында туындайтын дау-жанжалдың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері. Дис. ... психол. ғылым. канд. Ташкент: 1994. 142 б.
9. Каримова В.М. Жастарда өзбек отбасы бойынша әлеуметтік көзқарастар. Дис. ... психол. ғылым. докт. Ферғана. 1994. 310 б.
10. Норимбетов Т.Б. Социально-психологические особенности казахских семей

проживающих в Узбекистане. Дис. ...канд. психол. наук. Ташкент: 2008. 227 с.

11. Самаров Р.С. Тэжик отбасындағы ерлі-зайыптылар арасында туындайтын дау-жанжалдың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері. Дис. ... психол. ғылым. канд. Ташкент: 1997. 141 б.

12. Утепбергенов М.А. Социальные и этнопсихологические особенности Каракалпакской семьи. Дис. ...канд. психол. наук. Ташкент: 1999. 154 б.

Аннотация. Статья направлена на рассмотрение социально-психологических проблем семей. Объектом исследования являются снохи, попавшие в новые семьи, проживающие в Конимекском районе Навоийской области (всего 50 человек). Проживающие в Навбахарском районе 50 снох, узбекского происхождения, составили контрольную группу. Всего в исследовании участвовали 200 респондентов (испытуемых) - (100 женихов и 100 невест). В исследовании использованы следующие психодиагностические методики: Разработанный Газиевым Э. «Тест культуры подготовки к супружеству», а также «Шкала оценки взаимоотношений между супругами». Все испытуемые были оценены в соответствии с корреляционным анализом по положительной шкале результатов готовности к социально-психологическим особенностям семьи ($r=0,0202$; p меньше $0,05$). Следует учесть тот факт, что подготовка юношей и девушек, и в казахских и в узбекских семьях всегда была в центре внимания. Наши предки в ожидании прекрасного будущего своим дочерям и сыновьям, готовили их будущей жизни, в мальчиках в особенности видели защитников семьи и очага. Также в соответствии с исследованием, при адаптации снох к новым семьям играют немаловажную роль отношения между супругами, их психологические роли в семье, новые обязанности и права, распределение труда, изменение своего поведения в соответствии с порядками и укладами новой семьи.

Ключевые слова: семья, социальная адаптация, казахская семья, узбекская семья, сноха, супруги.

Abstract. The article is aimed at considering the socio-psychological problems of families. The object of the study is the brides who fell into new families living in the Konimek district of the Navoi region (only 50 people). The 50 brides living in Navbakhar district, of Uzbek origin, made up the control group. In total, the study involved 200 respondents (subjects) - (100 grooms and 100 brides). The following psychodiagnostic techniques were used in the study: Developed by E. Gaziev, "Test of culture of preparation for marriage", as well as "Scale for assessing relationships between spouses". All subjects were evaluated in accordance with the correlation analysis on a positive scale of the results of readiness for socio-psychological characteristics of the family ($r = 0.0202$; p less than 0.05). It should be borne in mind that the training of boys and girls in both Kazakh and Uzbek families has always been in the spotlight. Our ancestors, in anticipation of a beautiful future for their daughters and sons, prepared their future life for boys in particular they saw the defenders of the family and the hearth. Also, in accordance with the study, when adapting dreams to new families, relations between spouses, their psychological roles in the family, new responsibilities and rights, the distribution of labor, changing their behavior in accordance with the orders and patterns of the new family play an important role.

Keywords: family, social adaptation, Kazakh family, Uzbek family, brides, spouses.